

KB

HET WILDE PLANTEN KLEURBOEK

Kleur de
mooiste bloemen
en planten uit
de Flora Batava

Inhoud

Inleiding	6		
Wilde kamperfoelie	10		
Beemdkroon	12		
Madeliefje	14		
Rietorchis	16		
Gele lis	18		
Gele plomp	20		
Hondskruid	22	Rond wintergroen	38
Watermunt	24	Wilde weit	40
Blauwe zeedistel	26	Bolderik	42
Paardenbloem	28	Prachtklokje	44
Duindoorn	30	Zwanenbloem	46
Blauwe knoop	32	Wilde narcis	48
Vogelwikke	34	Gele kamille	50
Heemst	36	Grote klaproos	52
		Rode klaver	54
		Hondsroos	56
		Oosterse sterhyacint	58
		Bostulp	60
		Klokjesgentiaan	62
		Scherpe boterbloem	64
		Kleine maagdenpalm	66
		Sint-janskruid	68

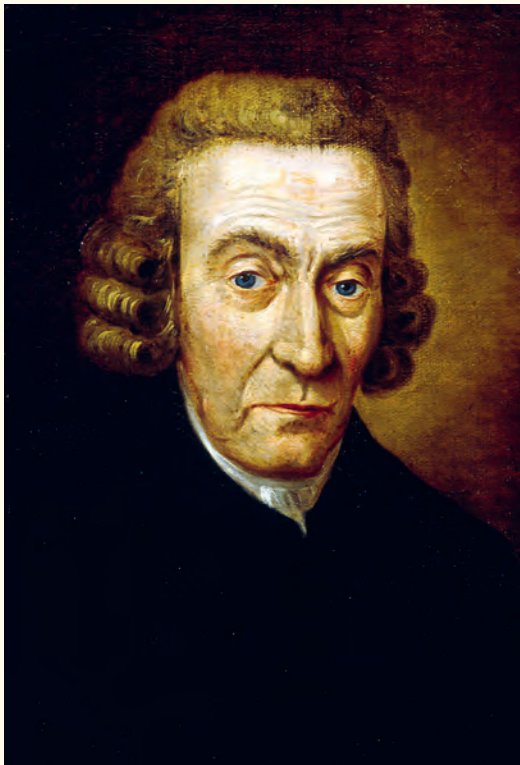
Bonte krokus	70
Vliegenzwam	72
Wilde kievetsbloem	74
Grote parasolzwam	76
Egelantier	78
Franse roos	80
Donzige klit	82
Gevlekte aronskelk	84
Margriet	86
Veldgentiaan	88
Bottelroos	90
Brede wespenorchis	92
Schermscheefbloem	94
Turkse lelie	96

Grote pimpernel	98
Rapunzelklokje	100
Roggelelie	102
Winterlinde	104
Bosanemoon	106
Grote teunisbloem	108
Paarse toorts	110
Beemdooievaarsbek	112
Gestreepte winde	114
Maretak	116
Rouge humusbraam	118
Bijenorchis	120
Vroeg vergeet-mij-nietje	122
Berggamber	124
Over deze uitgave	126
Verder lezen	127

Een verdwenen plantenwereld in kleur: *Flora Batava* (1800-1934)

Sommige oude boeken werken als tijdmachines. De *Flora Batava* is zo'n boek. Het 28-delige werk is gevuld met 2240 gekleurde platen van planten die tussen 1800 en 1934 in Nederland voorkwamen. Van madeliefje, paardenbloem en gele lis, tot soorten die je tegenwoordig met een lampje moet zoeken, zoals de prachtige roggelelie. In totaal zijn er meer dan 2630 soorten afgebeeld. Alle-

Graveur en uitgever Jan Christiaan Sepp.
Collectie Rijksmuseum Boerhaave.

maal op ware grootte. En allemaal met veel oog voor kleur en detail. Tussen de bloemplanten, grassen, varens en bomen, duiken zelfs paddenstoelen, mossen en wieren op. Die werden toen ook nog tot de plantenwereld gerekend. De *Flora Batava* is daarmee de allereerste geïllustreerde inventaris van wilde planten uit Nederland.

Al bladerend door de *Flora Batava* krijg je een bijzondere indruk van de Nederlandse natuur in de negentiende eeuw. De plantenwereld was toen kleuriger dan nu. Zo lees je in de teksten over weides die in de lente bont kleurden van tientallen verschillende soorten kruiden en grassen. Boeren wisten precies wat hun vee lekker vond. Geurige witte meidoornhagen slingerden door het landschap. Ontoegankelijke veenmoerassen en natte graslanden kleurden rood en paars van zonnedauw en orchideeën. Zelfs de verweerde stadsmuren toonden allerlei tinten groen, door varens en andere rotsplantjes die zich in de voegen hadden genesteld. Er is sindsdien veel veranderd. Stadsmuren werden afgebroken, rivierlanden ingedijkt, moerassen drooggelegd, en het kleinschalige boerenland vulde zich met grote lappen voedsaam raai gras. Het landschap is op veel plekken een stuk eentoniger geworden. Gelukkig komt daar langzaam weer verandering in. Boeken als de *Flora Batava* kunnen daarbij als bron van inspiratie en kennis dienen.

Gravure met achteraf ingekleurde exotische planten in Albertus Seba, *Thesaurus*, deel 1 plaat XIX. Collectie KB, nationale bibliotheek, Den Haag, KW 394 B 26.

De initiatiefnemers van dit botanische prachtwerk waren uitgever Jan Christiaan Sepp (1739-1811) en redacteur Jan Kops (1765-1849). Sepp was een boekhandelaar en graveur uit Amsterdam, gespecialiseerd in natuurhistorische boeken. Hij was bekend geworden met prachtig verzorgde plaatwerken zoals *Nederlandsche insecten* (1762-1927) en *Nederlandsche vogelen* (1770-1829). Deze boeken waren stuk voor stuk met de hand gekleurd in zijn werkplaats. Er bestond namelijk nog geen kleurendruk op grote schaal. Er werd wel al met deze techniek geëxperimenteerd, maar tot het midden van de achttiende eeuw verschenen de meeste boeken met illustraties in zwart-wit. Sommige mensen lieten hun boeken versieren door professionele verluchters, 'afsetters' genaamd, die de platen met de hand inkleurden. Die hadden vaak weinig weet van de planten in

het wild, waardoor de kleuren niet erg natuurgetrouw waren. Jan Christiaan Sepp deed het anders. Hij, of een bevriend kunstenaar, tekende de planten en dieren op ware grootte na, graveerde de tekeningen in koper, drukte de platen af en liet ze door een heel leger aan inkleurders in zijn werkplaats gelijkmatig inkleuren. Zijn boeken waren daardoor erg duur, maar ze werden bijzonder gewaardeerd om hun nauwkeurigheid en schoonheid. De Nederlandse natuur was nog nooit zo goed in kaart gebracht.

De eerste redacteur van de *Flora Batava*, Jan Kops, was eigenlijk opgeleid tot predikant, maar zijn ambities lagen ergens anders. In 1800 werd hij de allereerste 'Commissaris van de landbouw' van de overheid (een soort landbouwminister) en vijftien jaar later werd hij een van de eerste hoogleraren landhuishoudkunde en kruidkunde

in Utrecht. Naast zijn drukke werkzaamheden verzorgde Kops tussen 1800 en 1849 bijna alle beschrijvingen voor de *Flora Batava*. Hij maakte talloze botanische wandelingen, verzamelde planten in het veld, en gebruikte moderne plantennamen en classificatiemethodes voor zijn beschrijvingen. Kops was als bestuurder ook erg geïnteresseerd in de praktische toepassingen van planten: zijn teksten staan vol met informatie over het gebruik van planten in de geneeskunde, de landbouw en allerlei ambachten. Zo was brandnetel heilzaam voor reumatische aandoeningen en kon je er papier van maken. De wortels van gele plomp kon je tot een voedzaam broodmeel vermalen. De rode bloemen van de klapproos werden gebruikt om kaaskorsten te kleuren. En het fijne hout van kardinaalsmuts was zeer geschikt om schaaakstukken van te maken. Dit 'huishoudelijk gebruik', zoals Kops het noemt, lijkt nu ouderwets, maar roept een wereld op waarin mensen nog volledig afhankelijk waren van de natuur, en daar ook veel kennis van hadden.

Na het overlijden van Sepp en Kops namen andere uitgeverij en redacteuren het stokje over. De Nederlandse plantenwereld bleek veel groter en meer divers dan gedacht. Met nieuwe redacteuren kwamen nieuwe interesses. Zo kwam er onder de energieke redacteur Frederik Willem van Eeden (1829-1901) steeds meer aandacht voor nieuwe soorten in Nederland, die ons land binnengekomen waren via graantransporten of die verwilderden uit tuinen. Ook verschenen er steeds meer mossen en paddenstoelen in *Flora Batava*. In de tweede helft van de negentiende eeuw werden de kopergravures vervangen door

Titelblad *Nederlandsche insecten* (1762-1925).
Collectie KB, nationale bibliotheek, Den Haag,
KW 1047 B 10.

lithografieën (steendruk) en het kostbare papier gemaakt van lompen werd vervangen door papier van houtpulp. Maar verder bleef de opzet hetzelfde, tot de laatste redacteur Wilhelm Jan Lütjeharms er een eind aan breide in 1934.

De 2240 tekeningen in de *Flora Batava* werden gemaakt door professionele kunstenaars. Die kennen we niet allemaal van naam, want zij signeerden hun werk nog niet. Maar een paar zijn wel bekend. Zo maakte de jonge Haagse kunstschilder Georgius Jacobus Johannes van Os (1782-1861) de platen 41 tot 220 in deel 1, 2 en 3. Hij was opgeleid aan de Haagse kunstacademie en door zijn vader Jan van Os, een

De werkplaats van een plaatsnijder of graveur in koper, uit: Arend (Simonsz.) Fokke, *Volledige beschrijving van alle konsten (...) Dertiende stuk. De graveur*. Dordrecht: A. Blussé en zoon, 1796. Collectie KB, nationale bibliotheek, Den Haag KW 3078 D 19

bekende bloemstillevenschilder. Natuurlijk moest Van Os zich aan de regels van de redacteur houden, en de planten zo duidelijk en nauwkeurig mogelijk afbeelden. Maar zijn tekeningen voor de *Flora Batava* verraden ook zijn achtergrond als schilder van fruit- en bloemstillevens. Zo kronkelen en draaien klimplanten dat het een lieve lust is, zoals te zien is bij de fijne rankjes van de vogelwikke. De grote bladeren van paardenbloem zijn dan weer heel krachtig en stoer afgebeeld. En voor de illustratie van de gele plomp rangschikte hij het forse niervormige blad en de opvallende bloemen en zaaddozen zorgvuldig over het blad. Het is een van de allermooiste platen uit de *Flora Batava*.

Een ander kunstenaar is Arnoldus Jacobus Kouwels (1824-1888), die meer dan 200 mossoorten in beeld bracht in de delen 13-18. Dat was een enorm precisiewerkje, want mossen kun je alleen goed onderscheiden en afbeelden met behulp van een microscoop. Maar de kunstenaar die het langst voor de *Flora Batava* heeft gewerkt, is Helena Christina van de Pavord Smits (1867-1941). Zij was de dochter van een

Leidse uitgever en steendrukker, die een aantal jaar de uitgave van de serie verzorgde. Nadat haar vader de *Flora Batava* overdroeg aan een andere uitgever bleef zij in dienst. Helena Christina van de Pavord Smits tekende maar liefst 800 planten voor de laatste 10 delen, waaronder ook veel paddenstoelen. Vervolgens bracht ze de tekeningen zelf over op steen en liet de platen afdrukken. Ook verzag zij de inkleuring, waarvoor zij een oudere man in dienst had.

Wie de andere inkleurders zijn geweest, is niet bekend. Zij kregen waarschijnlijk niet veel betaald. Toch leverden zij prachtig en nauwkeurig werk af. Al deze makers besteedden enorm veel zorg, kennis en liefde aan de *Flora Batava*, 134 jaar lang. Zij zorgden ervoor dat wij ook nu nog van deze deels verdwenen plantenwereld kunnen genieten. Wij wensen u veel plezier met uw eigen kleurwerk!

— ESTHER VAN GELDER
*Conservator oude drukken,
 KB nationale bibliotheek*

Verciert de Heggen
door haar fraaijen
en geurigen Bloem.

Lonicera Periclymenum.

Wilde kamperfoelie — *Lonicera periclymenum* (1. 23)

De plant kan dienen om
sproeten en vlekken in
het aangezicht weg te nemen.

Scabiosa arvensis.

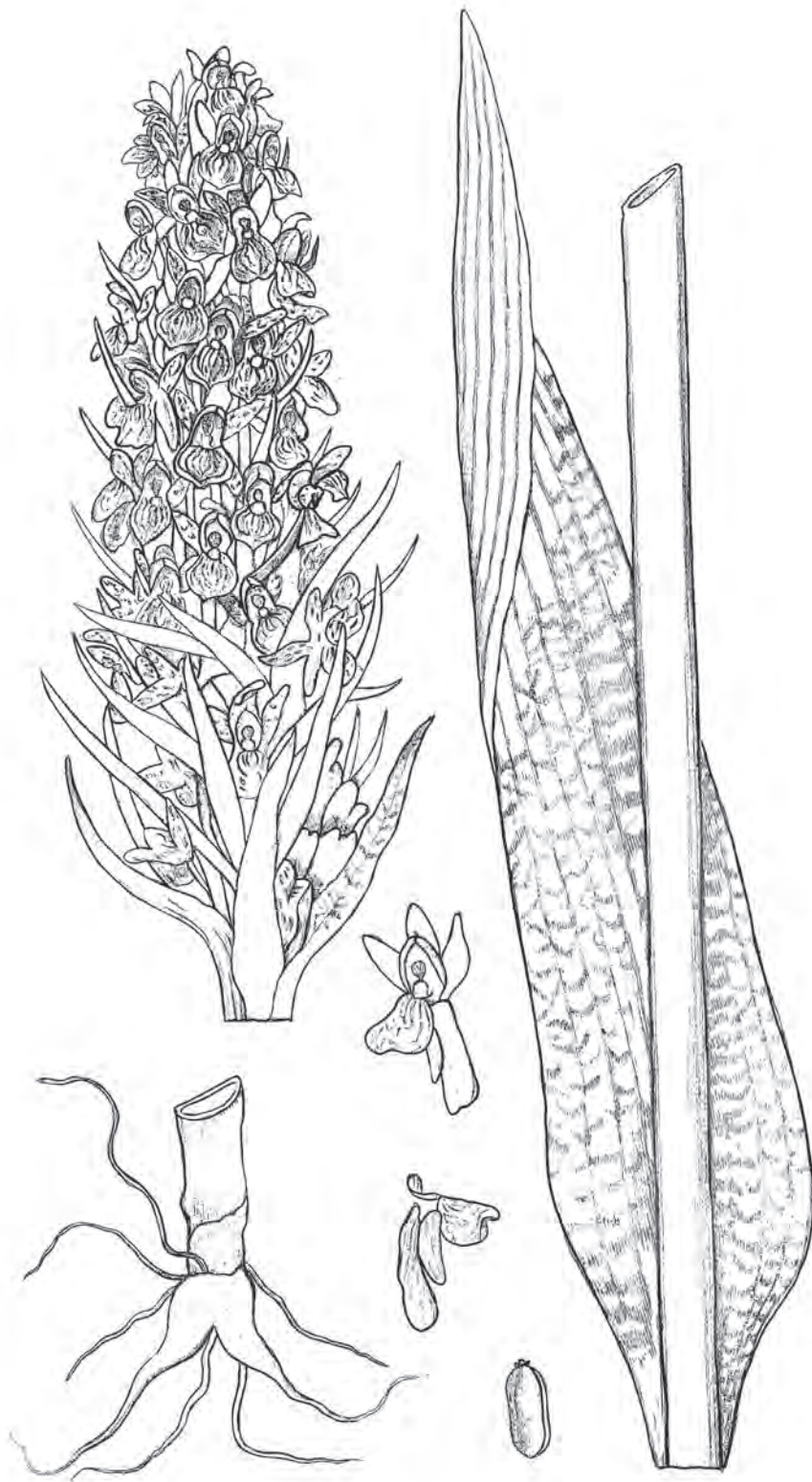

Een goed voeder
voor Schaapen.

Rietorchis — *Dactylophiza praetermissa* (l. 20)

Orchis latifolia.

Over deze uitgave

De platen in dit kleurboek zijn afkomstig uit het exemplaar van de *Flora Batava* in de collectie van de KB, de nationale bibliotheek van Nederland (aanvraagnummers KW T 423 en KW T 423A). De citaten komen uit de bijbehorende teksten, en illustreren de kennis van de redacteurs over het gebruik van planten en over hun verspreiding in Nederland. De moderne Nederlandse en Latijnse soortnamen zijn afkomstig uit de eerder in 2023 uitgekomen heruitgave van de *Flora Batava* (zie Verder lezen) en toegekend door toegekend door een team van experts onder leiding van Leni Duistermaat (Naturalis Biodiversity Center).

Het Romeinse cijfer verwijst naar het deel (van I tot XXVIII) van de originele uitgave van de *Flora Batava* waarin de plant staat afgebeeld.

Het Arabische cijfer verwijst naar het plaatnummer (van 1 tot 2240).

Dit kleurboek is een uitgave van Lannoo en de KB. De KB is de nationale bibliotheek van Nederland. Zij verzamelt, bewaart en ontsluit ons geschreven erfgoed. Regelmatig brengt de KB topstukken uit de collectie onder de aandacht, in publicaties, tentoonstellingen of digitaal. De *Flora Batava* is er daar een van. Voor meer informatie en inspiratie, bezoek de website: www.kb.nl.

Verder lezen

Esther van Gelder & Norbert Peeters (red.), *Flora Batava (1800-1934). De wilde planten van Nederland*. Tiel/Den Haag 2023.

In deze heruitgave van uitgeverij Lannoo en de KB zijn alle 2240 platen afgebeeld en opnieuw gedetermineerd. Bij 100 planten is een nieuw verhaal geschreven door een groep van 65 plantenexperts. De cultuurhistorische inleiding geeft veel achtergrond bij het werk.

Marieke van Delft, 'De Flora Batava. Het eerste overzicht van Nederlandse planten in woord én beeld', in: Idem, *Van wiegendruk tot world wide web. Bijzondere collecties en de vele geschiedenissen van het gedrukte boek*. Zutphen 2015.

Dit is een van de weinige wetenschappelijke artikelen over de Flora Batava, met een helder overzicht van alle betrokken uitgevers, redacteuren, kunstenaars en druktechnieken.

John Landwehr, *Studies in Dutch Books with Coloured Plates*. Den Haag 1976.

Dit is een overzicht van alle Nederlandse boeken die tot de uitvinding van de kleurendruk in Nederland verschenen met handgekleurde platen. Met veel aandacht voor technieken en makers.

De Flora Batava is ook compleet gedigitaliseerd te raadplegen, op <https://www.kb.nl/ontdekken-bewonderen/topstukken/flora-batava-bladerboeken>

Lannoo~

KB } nationale
bibliotheek

www.lannoo.com

www.kb.nl

Bezoek www.kb.nl/flora-batava om de volledige *Flora Batava* met alle tekst en afbeeldingen op groot formaat digitaal te raadplegen.

Registreer u op de website van Lannoo en we sturen u regelmatig een nieuwsbrief met informatie over nieuwe boeken en met interessante, exclusieve aanbiedingen.

Cover (vooraan) Gele plomp – I, 56

Foto binnenzijde KB Beeldstudio – *De Flora Batava* op de planken in het magazijn van de KB.

Hoofdredactie Esther van Gelder

Vormgeving Studio Lannoo i.s.m. Keppie & Keppie

Omzetting beelden Martijn Leenaers

Beeldcredits Beeldstudio, KB Den Haag (tenzij anders vermeld)

© Uitgeverij Lannoo nv, Tiel, België, 2023

en KB, nationale bibliotheek, Den Haag, Nederland

D/2023/45/459

ISBN 978 94 014 9826 5

NUR 428/476

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De uitgever heeft ernaar gestreefd de auteursrechten volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Zij die menen nog zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich tot de uitgever wenden.